

Ambachtscentrum Driekant in Zutphen houdt open dag

In hartje Zutphen is Ambachtscentrum Driekant gevestigd. Het is een ambachtelijk, commercieel en dienstverlenend bedrijf waar plaatsen worden aangeboden aan mensen met een zorg- of hulpvraag. Op 12 maart houdt Driekant een open dag van 14.00 uur tot 17.00 uur.

Driekant biedt de mogelijkheid om te werken en te leren in de bakkerij, de winkel, het lunchcafé en de bedrijfshuishouding. De bakkerij produceert op ambachtelijke wijze bakkersproducten als brood en banket voor de dagelijkse verkoop in eigen winkel en lunchcafé. Alle grondstoffen zijn biologisch geteeld. In een winkel, met een open, prettige sfeer worden de eigen producten verkocht. In het lunchcafé kunnen bezoekers terecht voor koffie met gebak, een drankje of een smakelijke broodlunch.

De ondersteunende dienst zorgt voor de bedrijfshuishouding, het inpakwerk en helpt bij catering-opdrachten.

Ambachtscentrum Driekant biedt voor mensen met zorg- of hulpvraag de mogelijkheid deel te nemen aan het arbeidsproces en daarbij ook scholing te ontvangen. Het dagelijks werk is een therapeutisch proces. Op basis van een leervraag wordt per deelnemer een persoonlijk ontwikkelplan gemaakt waarin werkzaamheden, theoretische scholing en kunstzinnige activiteiten zijn opgenomen. Om mensen de kans te geven zich te blijven ontwikkelen, wordt na de opleiding gekeken of doorstroming mogelijk is naar ander werk of een reguliere vakopleiding.

Doelgroepen

Het scholingsprogramma van Driekant richt zich op mensen met een verstandelijk beperking die een vak willen leren en ervaring willen opdoen in een bedrijf en

schoolverlaters van het speciaal onderwijs die net niet meekunnen in het reguliere bedrijfsleven.

Open dag

Op 12 maart houdt Ambachtscentrum Driekant een open dag van 14.00 uur tot 17.00 uur. Deze dag is bedoeld voor iedereen die geïnteresseerd is in een leer-/werkplaats bij Driekant. Ook ouders en begeleiders zijn welkom. De open dag biedt een goede kans het bedrijf te bekijken, te ontdekken wat Driekant te bieden heeft en alle voorkomende vragen te stellen.

Als u deze open dag wilt bezoeken, kunt u zich tot 1 maart aanmelden bij Henk Smit of Thea Wijnstok. Het adres is: Ambachtscentrum Driekant, Lange Hofstraat 25, 7201 HT Zutphen, telefoon: 0575-515142, e-mail: driekant-ambacht@planet.nl.

Subsidie voor kinderdagcentra voor ontwikkeling van onderwijs

Acht samenwerkende kinderdagcentra op antroposofische basis hebben subsidie gekregen voor het project 'Therapeutisch Onderwijs'. De subsidie beoogt het realiseren van samenwerking met het onderwijs en het ontwikkelen van 'onderwijs-zorgarrangementmodellen', ofwel zorgleerplannen. Bij de acht centra komen 220 kinderen met ernstige tot zeer ernstige handicaps. Dat is 5% van de Nederlandse KDC-populatie.

De samenwerkende KDC's hebben in 2001 onder auspiciën van het Heilpedagogisch Verbond de brochure 'Therapeutisch Onderwijs, onderwijs voor alle kinderen', een visie op de integratie van zorg en onderwijs voor kinderen met een ontwikkelingsstoornis uitgegeven. Deze brochure verschijnt binnenkort in herziene vorm. De subsidie wordt gebruikt voor een deel van de reeds lopende bijscholing 'Therapeutisch Onderwijs', het verder ontwikkelen van de visie op onderwijs aan kinderen met een ernstig meervoudige handicap, het verder onderzoeken van samenwerking met ZML-scholen en het ontwikkelen van een videoband, waarin de zorgleermethodiek aan kinderen met een ernstige handicap getoond wordt.

Door het Landelijk Platform Mensen met een Ernstig Meervoudige Handicap is aan de samenwerkende antroposofische KDC's gevraagd de onderwijsvisie en -methodiek in een symposium aan reguliere collega's te komen toelichten.

Zorgloket Zuid-Nederland verhuist

Het zorgloket Zuid-Nederland is verhuist. Het nieuwe postadres is: Vloetweg 35, 5841 AS te Oplou, telefoon 0485- 38 09 86 e-mail: info@zorgloket-zuidnederland.nl.

OPLEIDINGSNIEUWS

Oriëntatiecursus Heilpedagogie/Sociaaltherapie

Op drie locaties in het land vinden op tien vrijdagmiddagen van 24 januari t/m 6 mei 2003 de Oriëntatiecursus Heilpedagogie/Sociaaltherapie plaats. De cursus wordt gehouden in Zonnehuizen Veldheim Stenia in Zeist en Camphillgemeenschap Orion in Rotterdam. In Bronlaak in Oplou zal vanaf 1 april op vijf dinsdagen een cursus worden gegeven.

Deze oriëntatiecursus is bedoeld voor medewerkers, ouders en andere belangstellenden; bekendheid met de antroposofie is niet nodig. Voor inlichtingen en brochure kunnen belangstellenden zich wenden tot het Heilpedagogisch Verbond (zie colofon).

- 5 feb. 10.00 – 16.00 uur
Bijscholing Heilpedagogisch Onderwijs
- 7 feb. 10.15 – 15.30 uur
Algemeen Bestuur nr. 1
- 12 feb. 10.15 – 12.30 uur
Coördinatoren Overleg Basis Opleidingen
- 13 feb. 10.30 – 12.30 uur
Werkgroep Kinderdagcentra
- 17 feb. 10.30 – 12.45 uur
Mandaatgroep Strategische Ontwikkeling
13.00 – 15.00
Werkgroep Financiën
15.30 – 17.00
Besturen LOV en HPV
- 19 t/m hele dagen
- 21 feb. Voortgezette Opleiding, thema: de praktische ontwikkeling van het denken
- 20 feb. 09.00 – 11.30
Overleg Voorzitter – Algemeen secretaris
- 28 feb. 11.00 – 13.00
Werkgroep werkconferentie modernisering AWBZ
13.30 – 16.00
Werkgroep Onderzoek

Sluitingsdatum Verbinding nr. 64 is 14 februari 2003

Casa de Santa Isabel, zoekt vanaf augustus 2003 medewerkers

met een afgesloten opleiding antroposofische heilpedagogie of sociaaltherapie. Casa de Santa Isabel is een heilpedagogische en sociaaltherapeutische leefgemeenschap in Portugal, waar 110 kinderen, jongeren en volwassenen met en zonder ontwikkelingsstoornis leven en werken. De instelling zoekt collega's die in de leefgemeenschap willen wonen en de studenten / volwassenen in huis en in één van de werkplaatsen (bakkerij, timmerwerkplaats, weverij, groentetuin en bosbouw) willen begeleiden. Verwacht wordt dat de nieuwe collega's bereid zijn de taal te leren.

Casa de Santa Isabel
Apart. 537,
São Romão 6270-956 Seia (Portugal)
tel.: 351-238-390012
fax: 351-238-390075
e-mail: casa.isabel@clix.pt

COLOFON

8e jaargang, nummer 63 februari 2003

De verbinding is het informatiebulletin van het Heilpedagogisch Verbond en verschijnt 9x per jaar. Het wordt gemaakt voor medewerkers, ouders en belangstellenden die betrokken zijn bij de heilpedagogie en sociaaltherapie. Verspreiding vindt plaats via de secretariaten van de lidinstellingen van het HPV en het HPV secretariaat. Verzending naar huisadres is mogelijk. De samenstellers behouden zich het recht voor ingezonden mededelingen te redigeren.
Inleveren kopij voor volgende verbinding vóór 14 februari 2003.

Samenstelling:
Bernard Heldt, Roelien Kort en Ageeth Koning.
Redactie:
Mark van Seggelen.
Eindredactie:
Bernard Heldt.
Productie:
Buro Laga, Arnhem
Cartoon:
Janet Steenhuis, Arnhem
Redactieadres:
Secretariaat Heilpedagogisch Verbond
Postbus 106 - 3970 AC Driebergen
Telefoon 0343 44 99 00 - Fax 0343 44 99 09
E-mail hpv@heilpedagogie.nl
Website www.heilpedagogie.nl

VERBINDING

Themadag over partnerschap in eindverantwoording

Medewerkers dienen de deskundigheid en het belang van de rol van ouders te erkennen. Dat was één van de aanbevelingen van de themadag 'Partnerschap in eindverantwoording' die op 16 november 2002 in Driebergen werd gehouden.

De rol, positie en verantwoordelijkheid van, en de samenwerking tussen, ouders en zorgaanbieders in een zich vernieuwende zorg. Dat stond centraal tijdens de themadag 'Partnerschap in eindverantwoording'. De organisatie van de themadag was in handen van het Landelijk Ouderverbond (LOV) en het Heilpedagogisch Verbond (HPV). Publiciste Germaine Groenier was de dagvoorzitter. Er hadden zich voor deze dag 160 mensen ingeschreven. Tachtig ouders en vijftig medewerkers waren uiteindelijk naar Driebergen gekomen. Zij luisteren naar het verhaal van ouder Wiebe Cool. Hij zette zijn persoonlijke ervaringen uiteen. Zijn conclusie is dat ouders zowel expert als zorgvrager zijn.

In de lezing van Jelle Hoekstra, ouder en kwaliteitsmanager, vertelt hij dat voor werkelijke vraaggestuurde zorg een cultuuromslag in de zorg nodig is. Ook vindt hij dat zorgaanbieders ouders moeten rehabiliteren en de macht aan hen dienen over te dragen. De laatste lezing was van instellingsdirecteur Koop Daniëls. Hij benadrukt dat de zorgvraag nooit de enig bepalende factor zal kunnen zijn, omdat dan het kind met het badwater wordt weggegooid. Antroposofische instellingen zullen daarmee hun identiteit verliezen, meent hij. Naast de lezingen gaf communicatietrainer Rosalind Veltman een voorproefje van haar trainingen. Zij stelt de communicatie tussen ouders en zorgverleners aan de kaak. 'Leren communiceren is aan jezelf werken en investeren in de omgang met een ander', hield ze haar toehoorders voor. Voorzitter van het Landelijk Ouder Verbond (LOV) Steven ten Brinke besloot het geheel.

Kwaliteitsmanager Jelle Hoekstra en publiciste Germaine Groenier (rechts) in gesprek. (foto: Bernard Heldt)

Aanbevelingen

Aan het einde van de themadag formuleren ouders en medewerkers in werkgroepen praktische aanbevelingen. Om het beeld van de themadag te completeren is aan enkele bezoekers gevraagd om terug te blikken. Inhoudelijk gezien zijn er zowel hele praktische als zeer algemene aanbevelingen geformuleerd. De tendens is vooral dat ouders en medewerkers, samen vooruit willen komen.

Ouders benadrukken dat medewerkers de deskundigheid en het belang van de rol van ouders dienen te erkennen. Verder blijkt er grote behoefte aan een betere communicatie, meer openheid en duidelijkheid, heldere afspraken die nagekomen worden, gelijkwaardigheid en wederzijds respect en begrip. Het LOV en het HPV gaan serieus aan de slag met de lijst van aanbevelingen.

Het was een spannende dag, waarin veel gebeurde, waarin veel dingen rechtgetrokken konden worden. Hier en daar werden op stevige wijze gevoelens geuit, maar er werd ook waardering uitgesproken.

Ontroerende woorden

Journaliste Arianne Collee schreef over deze themadag een leuk geïllustreerd artikel in de RAAT-uitgave. Germaine Groenier had een ontroerend voorwoord geschreven, die we de lezer van de Verbinding niet willen onthouden. Via het Heilpedagogisch Verbond, het Landelijk Ouderverbond en de lokale ouderverenigingen is de RAAT 'Partnerschap in eindverantwoording' te verkrijgen.

Nieuwsgierigheid is een van de belangrijkste drijfveren in mijn journalistieke en schrijversleven. Het was dan ook voor een groot deel die nieuwsgierigheid die me deed besluiten 'ja' te zeggen op de vraag om op te treden als voorzitter tijdens de themadag 'Partnerschap in eindverantwoording.'

Maar dit keer speelde er nog iets anders mee en dat was dankbaarheid en zingeving.

Dankbaarheid omdat mijn kleinkind Sam thuis is bij de Joriskring (een heilpedagogisch kinderdagverblijf; redactie). De mogelijkheden waarmee Sam in deze wereld staat worden daar gewaardeerd en ontwikkeld. En mijn dochter, de moeder van Sam, voelt zich betrokken en serieus genomen. Ikzelf heb diep respect voor de leiding en medewerkers en draag, zodra ze een beroep op mij doen, graag mijn schrijvende steentje bij.

Ik ga nog verder terug in mijn dank en dan schrijf ik 1956. Ik was een kind dat van alle scholen was verwijderd. Ik was diep depressief, thuis huilde ik voortdurend en niemand wist wat te doen. De Geert Groote school (een vrijeschool in Amsterdam; redactie) opende zijn deuren voor me. De jaren die ik daar heb doorgebracht hebben me gevormd tot wat ik later werd. Het was de eerste keer dat men mij liet voelen dat ik goed en waardevol was zoals ik was en van daaruit stimuleerden en versterkten ze de mogelijkheden en de kwaliteiten die ik had. Mijn Geert Groote schooltijd ben ik nooit vergeten en toen voor mijn kleinkind Sam de keuze op de Joriskring viel en ik daar een dagje meeliep ontroerde me dat enorm. Het was of ik thuis-

kwam in een bekende sfeer. De Joriskringkinderen werden benaderd op een manier die mij het leven had gered.

De grote betrokkenheid van de ouders bij de Joriskring was nieuw voor me en veraste me. Zo gesloten als De Geert Groote was, zo open is de Joriskring.

'Dat zal de tijd zijn,' dacht ik.

Maar toen men mij vroeg voor de themadag en ik de voorbereidende gesprekken volgde en me verdiepte in de motivatie van alle betrokkenen, werd me duidelijk dat hier nog een heel gebied te winnen valt. Een gebied van werkelijke participatie van de ouderdeskundigen. De wil, de motivatie is er, maar het vasthouden aan de oude structuren die tot dan toe een bepaalde zekerheid boden, bestaan ook nog.

Het werd me duidelijk dat het een proces is waar men samen middenin zit en dat kwam tijdens de themadag ook overduidelijk naar voren. De inleiders en de zaal

kaartten dat op verschillende manieren aan en er werd geprobeerd een lans te breken voor een serieuze ouderparticipatie en onderlinge uitwisseling en contacten tussen de verschillende ouderverenigingen. De aanbevelingen die in de middag werden geformuleerd gaven uiting aan diezelfde wens. Hoe je het ook wendt of keert, men zit in een proces van verandering. Dat roept vragen op en soms onveiligheid en weerstand.

Maar als de ouders, die in grote getale aanwezig waren en die achter de heilpedagogische aanpak staan en grote waardering hebben voor het werk dat door medewerkers verzet wordt, zo overtuigend hun respect, hun kunde en de liefde

voor de kinderen aanbieden om het proces mede te dragen, dan zijn er geen verliezers. Er is alleen maar winst te behalen. Een winst die nieuwe energie vrij maakt om samen met medewerkers en instellingen onze (klein)kinderen een waardevolle plek in deze maatschappij te geven. En ik hoop daar, uit waardering en dank, mijn steentje aan bij te mogen dragen."

Germaine Groenier

verder IN DE VERBINDING

- ✓ Interview met Gerard Besten
- ✓ Slotverklaring ECCE
- ✓ 5 vragen aan Aad Sterrebaan
- ✓ Instellingsnieuws
- ✓ Internationaal nieuws
- ✓ Vacatures
- ✓ En verder...

'Modernisering AWBZ zorgt voor verbrede zorg'

De modernisering van de AWBZ heeft gevolgen voor elke zorginstelling. HPV-voorzitter Gerard Besten verwacht dat er meer samenhang komt in het aanbieden van zorg. „Instellingen moeten meer gaan samenwerken om de AWBZ het hoofd te bieden. De taak van het HPV-bestuur is om nieuwe ontwikkelingen aan te zwengelen.“

Hartje winter in Nederland. De sleeën van zolder en de schaatsen zijn uit het vet gehaald. Het landschap heeft een metamorfose ondergaan en de mens heeft zich aangepast aan het koude weer. De mens past zich altijd aan aan de omstandigheden. Die aanpassing verwacht Gerard Besten ook in de nabije toekomst van de instellingen van het Heilpedagogisch Verbond. „De modernisering van de AWBZ is daar de oorzaak van,“ zegt Besten. Hij nam in oktober van het vorig jaar de voorzittershamer over bij het Heilpedagogisch Verbond van Piet Keesmaat. Besten is bestuurder/directeur van de stichting Michaelshoeve-Overkempe.

Modernisering van de AWBZ

De discussie over de besturing van de gezondheidszorg, waaronder die van de AWBZ, kent een lange geschiedenis die begint in 1974. Verandering, echelonneren, zorgvernieuwing, aanbodsturing, kostenbeheersing vullen de kolommen van de media. In 1998 verschijnt het regeerakkoord van het tweede kabinet Kok (Paars II) met daarin de doelstellingen van de modernisering van de AWBZ.

De grootste verandering van de modernisering van de AWBZ is dat de zorgsectoren als gehandicaptenzorg, verpleging & verzorging, geestelijke gehandicaptenzorg en de typen instellingen als de APZ, RIAGG, RIBW worden verlaten in de moderne AWBZ. De sectoren worden vervangen door doelgroepen (type aandoeningen of beperkingen) en de instellingen door functies. Naar verwachting gaat per 1 april 2003 de moderne AWBZ van kracht. Mits de financiering rond is.

Besten begon zijn loopbaan in de jeugdzorg. Hij was vanaf 1977 werkzaam bij moeilijk opvoedbare jongeren in het jeugdorp De Glind bij Amersfoort. Op De Glind staat het kleinschalige gezins- en dorpsleven centraal. Zo'n 125 kinderen en jongeren met verschillende achtergronden worden er opgevangen in 15 gezinshuizen en vijf gezinsgroepen. Een van die gezinshuizen werd gedurende vijf jaar gerund door Gerard en zijn vrouw.

Beleving

Tien jaar geleden volgde de overstap naar het Heilpedagogisch Verbond. Hij werd directeur van de stichting Michaelshoeve, Overkempe en een ZML-school. De overstap naar het HPV was een zeer bewuste keuze. „Ik miste bij het werk als manager in een achtervangvoorziening voor jongeren met ernstige gedragsproblematiek, de beleving en die vond ik, en vind ik nog steeds, bij het Heilpedagogisch Verbond.“

Hij heeft de zorg de afgelopen jaren zien veranderen, zien professionaliseren. „Regel- en wetgeving en de complexere zorgvragen maken dat vrijwilligers van het instellingsbestuur steeds meer plaatsmaken voor professionele krachten.“

Eén van de grootste veranderingen die instellingen te wachten staat, is de modernisering van de AWBZ. De zeven functies (zie kader) zorgen voor de verandering. De vernieuwde AWBZ leidt tot een verbreding van het zorgaanbod, meent Besten. „Een organisatie heeft nu alleen de zorg voor bijvoorbeeld mensen met alleen een verstandelijke beperking. Terwijl een ontwikkelingsstoornis vaak veel breder is. Het kunnen bijvoorbeeld mensen zijn met verstandelijke handicap en/of psychische problematiek. De HPV kiest ervoor om breed in te zetten en zich niet te beperken tot verstandelijke handicaps,“ legt Besten uit.

Brede kapstok

Besten vindt het de taak van de eigen instelling om de modernisering van de AWBZ aan te pakken. „Wij, het HPV-bestuur, gaan de instellingen ondersteunen. De ene instelling zal de AWBZ een uitdaging zien om nieuwe doelgroepen op de instelling te krijgen en de ander een bedreiging. Dat geldt ook voor het personeel.“ Hij schetst het dilemma van de instelling van de moderne AWBZ. „Van oudsher zijn instellingen geneigd om naar zichzelf te kijken. Ze blijven liever buiten de directe invloedssfeer van het verbond en koersen op het individuele kompas in plaats van het collectief.“ Hij zou graag zien dat die bevoegdheid meer zou wor-

HPV-voorzitter Gerard Besten wil dat de bevoegdheid ook zou worden aangewend voor het hele verbond. (foto: Mark van Seggelen)

den aangewend voor het hele verbond. Hij vindt dat het HPV-bestuur de taak heeft nieuwe ontwikkelingen te stimuleren en om de neuzen van alle instellingen, meer dan nu het geval is dezelfde kant op te laten wijzen. Dat is niet eenvoudig, erkent het bestuurslid. „Iedere HPV-organisatie, de één wat sterker dan de ander, vindt het moeilijk om zeggenschap over te dragen aan het HPV-bestuur. Het zijn allemaal zelfstandige en bevoegde instellingen. Alleen de modernisering van de AWBZ dwingt instellingen om over eigen schutting heen te kijken. De taak van de HPV is om nieuwe ontwikkelingen aan te zwengelen en te bevorderen.“ Of de modernisering van de AWBZ goed of slecht is, vindt Besten een lastige vraag. „Tot nu toe is er onvoldoende samenhang. Zo zijn er in sommige regio's te weinig vervolginstellingen voor onze bewoners, terwijl er wel vraag naar is. Met de modernisering van de AWBZ kan die lacune worden ingevuld. De kapstok aan zorg die een instelling heeft, wordt breder zonder dat de authenticiteit van de heilpedagogie verloren gaat.“

Functies AWBZ

De modernisering van de AWBZ kent de volgende functies:

1. huishoudelijke verzorging
2. persoonlijke verzorging
3. verpleging
4. ondersteunende begeleiding
5. activerende begeleiding
6. behandeling
7. verblijf

Mark van Seggelen

Slotverklaring ECCE congres in Brussel uitgereikt

Adrienne Thier en Bernard Heldt reikten in december aan hoge ambtenaren van de Europese Unie de slotverklaring uit van het ECCE-congres 'Let's learn to count on them'. In het Nederlands vertaald met 'Rekening houden met elkaar'.

Adrienne Thier en Bernard Heldt zijn respectievelijk voorzitter en secretaris van het Europees Samenwerkingsverband voor antroposofische heilpedagogie en sociaaltherapie (ECCE) in Brussel. Het ECCE-congres werd van 31 mei tot en met 2 juni gehouden in het Europees Parlement in Straatsburg. Er waren 220 deelnemers uit 20 Europese landen. De uitreiking van de slotverklaring vond plaats in december 2002 op de Europese dag voor mensen met een handicap.

De conclusies in hoofdlijnen zijn:

- We moeten anders naar mensen met een handicap kijken. Zij zijn

burgers die speciale ondersteuning van de samenleving nodig hebben om zowel hun verplichtingen naar de maatschappij na te kunnen komen als ook hun rechten te kunnen uitoefenen.

- Ieder mens (gehandicapt of niet) is in de eerste plaats een scheppend mens en geen producerend mens.
- Mensen met ernstig meervoudige handicaps moeten kunnen kiezen voor beschermde gemeenschappen, naast de 'hoofdstroom van de samenleving'. Dit houdt in dat regeringen financiële, wettelijke en andere voorwaarden moeten scheppen voor zulke voorzieningen.
- Het nieuwe begrip 'omgekeerde integratie' wordt onder de aandacht gebracht. Als integratie van bepaalde mensen in de 'hoofdstroom van de samenleving' niet mogelijk is, kunnen mensen uit die 'hoofdstroom' deelnemen aan activiteiten (bijvoorbeeld artistieke en culturele) in beschermde gemeenschappen.
- Werk is vooral een onderdeel van de waardigheid van mensen met een handicap en heeft ook een therapeutische functie. De maatschappij moet geëigende voorwaarden scheppen om het mogelijk te

maken dat mensen met een handicap in de 'hoofdstroom', dan wel in beschermde omstandigheden, kunnen werken.

Deze conclusies doen een appèl op het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie. De artikelen die betrekking hebben op de positie van mensen met een handicap zijn in de slotverklaring vermeld. Aan de vooravond van het Europese jaar voor mensen met een handicap betekent deze verklaring een flinke steun in de rug voor hen die strijden voor de gelijkwaardige positie van mensen met ernstig meervoudige handicaps.

De Declaration (Engelse versie) of Slotverklaring (Nederlandse versie) is aan te vragen bij het ECCE-bureau. Binnenkort zullen ook de Duitse en Franse versie beschikbaar zijn. Er wordt gewerkt aan een samenvatting voor Turkse en Marokkaanse ouders.

5 VRAGEN AAN ... Aad Sterrebaan

'Ik wil solidair zijn en niet wachten op de toekomst'

Wat waren je eerste ervaringen met de antroposofische gezondheidszorg?

Als 26-jarige, dat is nu 24 jaar geleden, kwam ik aanraking met de antroposofische gezondheidszorg. Als student op de Vrije Hogeschool waren er excursies naar de Zonnehuizen Veldheim Stenia. Mijn eerste ontmoeting met de heilpedagogie was nou niet bepaald een succes. Ik voelde me niet aangesproken. Ik snapte er niet veel van: waarom zou je je bezig gaan houden met zulke kinderen? *Volkomen zinloos dacht ik toen. Het wekte zelfs een soort afschuw in me op. Als je hier gaat werken moet je toch wel bijzonder laag gezonken zijn. Of gewoon niet weten wat je met je leven eigenlijk wilt doen.*

Wat wilde je dan met je leven gaan doen?

Ik wilde kunstenaar worden en dat is veel belangrijker dan dat maffe gedoe met die onbegrijpelijk kinderen. Een vreemd begin voor iemand die de rest van zijn leven zou gaan wijden aan die onbegrijpelijke heilpedagogie. Ik werd kunstenaar, vertrok naar Suriname waar ik diezelfde kinderen weer tegen kwam. Dit keer niet door een excursie. Het leven zelf, zo je wilt het lot, bracht ze

weer op mijn levenspad. Het werd een heilpedagogische instelling, Matoekoe.

Waarom hebben voor jouw Heilpedagogie en Eurytmie veel met elkaar te maken?

Beiden verwijzen naar een toekomst. Heilpedagogie is een manier van omgaan met elkaar die naar een toekomst verwijst. Of die toekomst dicht bij ligt of veraf weet ik niet. Is ook niet belangrijk. Waarom zou je wachten op de toekomst? Je kunt alvast beginnen, tegen beter weten in, vanuit een gevoel dat we niets weten, dat we niet eens zelf begrijpen waar we nou eigenlijk mee bezig zijn. Alleen dat het belangrijk is om het te oefenen. Het werk binnen de heilpedagogie heeft mij veranderd. Ik ben er bescheidener van geworden. Gevoeliger ook. Dat is soms vervelend.

Was is je ideaal?

Heilpedagogie voor in de gevangnissen, voor de drugsverslaafden, voor de zwervers, de uitgestotenen, de verweesden van onze samenlevingen. Als we na heel lang oefenen eindelijk iets beginnen te begrijpen van het wonder mens, van de genade van ontmoeting kan heil-

'Ik ben bescheidener geworden'

pedagogie een belangrijke rol gaan spelen binnen de menselijke ontwikkeling. Dan is ze voor ons allemaal nodig. Hopelijk bestaat het woord heilpedagogie dan niet meer. Zit wat nu geleerd moet worden gewoon in ons. Nu zijn we omgeven van genade en vergeving. Straks is het misschien vanzelfsprekend het eeuwig-goddelijke in een ander mens te ervaren. Doodgewoon, zo te zeggen. Tot aan dat moment kunnen we in alle bescheidenheid oefenen met elkaar. Meer niet.

Wat zou je willen?

Je moet jezelf nooit te serieus nemen maar je moet jezelf en de ander en dat waar het eigenlijk om gaat wel bloedserius nemen. Solidair zijn met de verschoppelingen van deze aarde. Solidair zijn met elkaar. We hebben nog een lange weg te gaan. Wij samen!

Nieuwe start voor Matoekoe

'Matoekoe is niet alleen een uniek plekje in Suriname, maar in de hele wereld.' Dit vindt medewerker Martin Hoevenaars van Matoekoe. Hij schrijft in dit artikel over de financiële situatie van de instelling, over drijfveren en veranderingsprocessen.

Alles om ons heen verandert, continu en overal. Zo ook bevindt Matoekoe, centrum voor heilpedagogie te Lelydorp in Suriname, zich in een onophoudelijk veranderingsproces. Soms zijn veranderingen moeilijk, omdat je dan iets moet laten wat je fijn vond. Matoekoe, een indiaanse draagmand (bij ons ruwweg te vergelijken met een rugzak) staat voor geborgenheid, omhulling, veiligheid. Verandering betekent eigenlijk ongeborgenheid, want waartoe leidt de verandering? Openstaan voor en toegeven aan veranderingen is dan ook lang niet altijd gemakkelijk. Toch zijn veranderingen noodzakelijk. Als je als organisatie niet verandert ben je gedoemd ten onder te gaan. Matoekoe heeft dit jaar oog in oog gestaan met het genadeschot. Het zag het geweer reeds op zich gericht, maar door een uiterste bezie-lende inspanning van met name Aad Sterrebaan en Albert Roessingh, rees het geweer en schoot uiteindelijk in de lucht als teken van een 'nieuwe start'.

omdat Matoekoe een uniek plekje is, niet alleen in Suriname, maar in de hele wereld. In een wereld die professioneler, zakelijker en commerciëler wordt en onpersoonlijker dreigt te worden.

Het nieuwe therapeutisch centrum in Lelydorp. (foto: Bernard Heldt)

Een nieuwe start

In de loop van het jaar ontvingen we een bezoek van een HPV-delegatie. De financiële nood en levensvatbaarheid van Matoekoe stonden centraal in hun bezoek. Over de levensvatbaarheid en over de kwaliteit van de zorg waren zij zeer te spreken. Volgens de delegatie onderscheidt Matoekoe zich duidelijk van andere door een grote mate van vormkracht en omdat er een visie aanwezig is die direct zichtbaar is in het praktisch handelen. Matoekoe is uitgegroeid tot een sterke en gezonde persoonlijkheid. Woorden vol lof, maar de financiële situatie bleef benauwend. Het genadeschot had kunnen vallen dit jaar, maar dat is niet gebeurd. En daar zijn we de delegatieleden dankbaar voor. Dat is niet gebeurd

Professionalisering

Juist in deze moeilijke tijd is binnen Matoekoe zo sterk de behoefte ontstaan om terug te gaan naar de kern, want ook Matoekoe is onderhevig aan professionalisering. De professionele ontwikkeling van Matoekoe is een noodzakelijke, maar die mag niet ten koste gaan van de kern, de drijfveer van ons samenzijn. Die drijfveer is het gevoel van geborgenheid. Het gevoel een plekje gevonden te hebben waar je jezelf kan zijn. Dit geldt voor zowel de kinderen als voor de medewerkers. Maar geborgenheid en veranderingen willen elkaar wel eens bijten en dat is te begrijpen. Een mens die zich geborgen voelt op een bepaalde plek, bij een bepaald per-

soon of in een bepaalde situatie, wil niet dat daar verandering in komt. Maar zoals reeds eerder gesteld, verandering komt. De uitdaging ligt er voor ons om ondanks de veranderingen, of beter juist dankzij de veranderingen, de kern te behouden.

Workshop

Hoe doe je dat? Matoekoe medewerkers zijn in een driedaagse workshop teruggegaan naar waar Matoekoe voor staat, de symbolische betekenis van de indiaanse draagmand. Onder begeleiding van gastdocente Willemien van Dijke, gingen de medewerkers aan de slag door hun gevoel van geborgenheid te verbeelden. Aangezien de workshop werd gehouden in het binnenland was er meer dan genoeg materiaal te vinden om een voorwerp te maken dat symbool stond voor ieders gevoel. Uiteindelijk werden al die verschillende voorwerpen bij elkaar gebracht en verwerkt in wat *de boot van Matoekoe* werd. Deze boot staat nu in de hal van Matoekoe, zodat iedereen herinnerd kan worden aan de drijfveer van ons werken: het gevoel van geborgenheid. Het weekend heeft

ons allemaal weer samengebracht op speelse, serieuze, plezierige en spirituele wijze.

Matoekoe heeft moeten vechten om die gezonde persoonlijkheid vast te houden. Bewustwording van de eigen identiteit, begrip voor gekomen veranderingen en open kunnen staan voor komende veranderingen zijn belangrijke leerpunten van het afgelopen jaar. Matoekoe is daardoor nog sterker geworden dan voorheen. Matoekoe kiest voor de menselijkheid en accepteert de menselijke onvolkomenheden die in eenieder van ons schuilen. Daarbinnen zoeken wij onze weg en blijven onderweg in het grote avontuur van het bewegen.

*Martin Hoevenaars
medewerker van Matoekoe*

En verder...

Heilpedagogisch Verbond verhuist naar Driebergen

Sinds 28 januari is het Heilpedagogisch Verbond verhuist naar:

**Stationsweg 2
3972 KA Driebergen
tel: (0343) 44 99 00
fax: (0343) 44 99 09
e-mail: hpv@heilpedagogie.nl**

Het postadres is:

**Postbus 106
3970 AC Driebergen**

De locatie ligt OP het station Driebergen, dus bijzonder goed bereikbaar. Voor leden is vergadermogelijkheid beschikbaar. Graag vooraf bespreken met bureau HPV. Mettertijd zal het Heilpedagogisch Verbond doorverhuizen naar Landgoed de Reehorst, tegenover het station in Driebergen. Ook het ECCE (Europees Samenwerkingsverband voor antroposofische heilpedagogie en sociaaltherapie) en de Stichting ter Bevordering van de Heilpedagogie verhuizen mee naar bovengenoemd adres.

Die Mysterien finden im Hauptbahnhof statt. (Joseph Beuys, 1979)

Nieuwe voorzitter Stichting ter Bevordering van de Heilpedagogie

Wim van der Brug (oud-directeur Bronlaak) heeft per ingang van 1 februari de voorzittershamer van de Stichting ter Bevordering van de Heilpedagogie overgedragen aan Marinus van der Meulen, algemeen-directeur Raphaëlstichting. Wim blijft als bestuurslid nog steeds actief voor de stichting.

De overige bestuursleden zijn: Bernard Heldt (secretaris), Mat Arts (penningmeester), Cees van Eijck van Heslinga (lid), Michel Gastkemper (lid) en dus Wim van der Brug. De stichting bestaat al vanaf 1931 en heeft als doel 'het ondersteunen van bestaande activiteiten en nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de heilpedagogie en sociaaltherapie op grondslag van de medisch-pedagogische beginselen van Rudolf Steiner, zowel nationaal als internationaal'.

Opening in Athene van jaar van mensen met handicap

Omdat Griekenland het eerste half jaar van 2003 voorzitter is van de Europese Unie, opende de Griekse Anna Diamantopoulou het Europees Jaar voor mensen met een handicap op feestelijke wijze op 26 januari in Athene. Namens het ECCE was voorzitter Adrienne Thier bij de uitnodiging aanwezig. Diamantopoulou is de Eurocommissaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Vanuit Athene zal een actiebus door alle lidstaten van de Europese Unie rijden. De bus komt in september naar Nederland en zal in december eindigen in Italië, de voorzitter van de EU in het tweede half jaar van 2003.

Aanleunklas Peronnik bij Vrije School in Tilburg

Peronnik, de heilpedagogische aanleunklas van Tiliander, Vrije School Tilburg, is van start gegaan. Het Vrije Schoolleerplan wordt er op individuele wijze gehanteerd en in een aangepaste vorm aangeboden. In aanmerking voor deze klas komen kinderen in de basisschoolleeftijd met ontwikkelingsproblematiek en waarvoor een ZML-indicatie aan de orde is. Voor informatie en/of aanmelding: Tiliander Vrije School Tilburg, telefoon: (013) 5431963, e-mail vrijeschool@tiliander.nl of Hennie Kreukniet, telefoon (0161) 232079, e-mail Roosenhazelaar@hetnet.nl.

Werkwerf: hoe bouwen een feest wordt

Een feestelijke 'werkwerf' die een jaar duurt. Waar aanhoudend mensen komen en gaan. Om plezier te hebben, te leren, met hun handen te werken, creatieve verrassingen te bedenken, dingen te doen die zij anders nooit doen. En waar onder de handen van die mensen een huis ontstaat, dat niet alleen een compleet gezin, een samenwonend paar en een bejaarde moet huisvesten, maar ook een schooltje en een bureau.

Zo ongeveer stellen de architecten van Al Om in Culemborg de bouw van hun 'Werkhuis' voor. Deze maand ging de bouw van start. Architect Marien Faasse heeft het concept uitgewerkt, dat niet alleen een nieuw type huis omvat, maar tegelijk ook een nieuwe manier van bouwen. Elk huis dient uniek en tegelijk betaalbaar te zijn. Dat kan volgens hen als opdrachtgevers en de bouwers direct en aanhoudend te betrekken bij het creatieve proces van ontwerpen en bouwen. Zij willen huizen die aansluiten bij moderne levensvormen, waar bijvoorbeeld de afbakening tussen werk en vrije tijd niet langer heilig wordt verklaard en waar ook bejaarden, kinderen, volwassenen kunnen samenleven. „Het moderne sociale leven bestaat uit een veelvoud van levenswijzen en werkvormen. Die vragen om ruimtes die niet op de oude en vertrouwde wijze functioneel zijn gefixeerd. Ik beschouw het huis in Culemborg als een uiting van de behoefte op een grootstedelijke manier in de natuur te wonen,” zegt Jasper Cremer van Al Om.

Vandaar dus dat het niet alleen verschillende soorten woningen zal bevatten, maar ook een bureau en een heus schooltje. „Het gaat dus om de integratie van wat in onze samenleving sociaal uiteen is gevallen. Mensen van verschillende leeftijden komen er te wonen, maar ook worden leef- en werkfuncties samengebracht,” merkt Marien Faasse op. De feestelijke werkwerf begint april en duurt ongeveer een jaar. De mensen die komen, kunnen helpen met het bouwen. Maar naast het bouwen zullen ook allerlei activiteiten worden georganiseerd, zoals culturele avonden, lezingen over wonen, werken en architectuur. Om dergelijke activiteiten mogelijk te maken, zal een grote keet of een tent op het bouwterrein worden neergezet.

De ontwikkelingen van de Werkwerf zijn te volgen via de website van Al Om; www.alom.org. Voor meer informatie: (0345) 510110.

Vakantieappartementen Centro Terapia antroposofica

Op het Canarisch eiland Lanzarote ligt het Centro Terapia antroposofica. Bij het antroposofisch centrum kunnen belangstellenden terecht om uit te rusten en op adem te komen. De vakantieappartementen bevinden zich buiten de toeristendruk, er is een biowinkel, een restaurant, twee zwembaden en een warm zeewaterbad. Verder is er een artspraktijk met een ervaren antroposofisch arts en een groot aanbod van verschillende in-, uitwendige en kunstzinnige therapieën. Ook is er hulp bij veranderingsprocessen, levensvragen en bij problemen van seksuele en relationele aard, zijn er behandelingen voor angsten en depressies en bestaat er nazorg bij kanker. Voor meer informatie telefoon (0034) 928 512 842 of de website bezoeken: www.centro-lanzarote.de

Helpdesk voor gehandicapten open

Voor mensen met een handicap en hun ouders en vertegenwoordigers is de helpdesk 'Kiezen doe je zelf geopend'. Mensen kunnen bij de helpdesk terecht met vragen over onder meer de rechtspositie van cliënten en zorgaanbieders, de modernisering van de AWBZ, onderhandelingen met de zorgaanbieder en vraagsturing. De helpdesk is een gezamenlijk project van de Federatie van Ouderverenigingen, de Chronisch zieken en Gehandicaptenraad en de Vereniging Somma.

De helpdesk is bereikbaar op dinsdag, woensdag en donderdag van 10.00 tot 13.00 uur op telefoonnummer (030) 236 37 11 of via e-mail: helpdesk@kiezendoejezelf.nl

Biologisch zaad binnen handbereik

De biologische landbouw mag vanaf 1 januari 2004 alleen nog biologisch zaad gebruiken. Tot nu toe was daarvan onvoldoende beschikbaar en moest gangbaar zaad uitkomst bieden. Edith Lammerts van Bueren, onderzoeker van het Louis Bolk Instituut in Driebergen, heeft aangetoond dat voldoende productie van zaad ook zonder kunstmest en bestrijdingsmiddelen binnenkort mogelijk is. Zij promoveerde op dit onderwerp aan de Wageningse Universiteit. Door veredeling van goed aangepaste rassen kan de kwaliteit en de opbrengst van landbouwgewassen aanzienlijk verbeteren. Dat kan alleen door het gebruik van veredelingsprogramma's die gericht zijn op de biologische landbouw. In haar proefschrift werkt ze uit hoe op het Louis Bolk Instituut de eerste concrete stappen zijn gezet naar een betere verdeling van biologische zomertarwe.

De opkomst van genetische manipulatie doet biologische telers beseffen dat ook ethiek een rol speelt bij de omgang met gewassen. Biologische landbouw erkent ook de eigenwaarde van planten, onafhankelijk van hun nut voor de mens. In-vitro technieken en genetische modificatie tasten de integriteit van planten aan, aldus Lammerts van Bueren. Zij daagt de kunde en de kunst van de veredeling uit om planten op een respectvolle manier te ontwikkelen. Nadere informatie bij het secretariaat van het instituut (0343) 523860, info@louisbolk.nl, waar een Nederlandstalige samenvatting van het proefschrift beschikbaar is. Op de website, www.louisbolk.nl, staat een Engelstalige samenvatting van dit onderzoek. e-mail: e.lammerts@louisbolk.nl

Behandelingsstrategieën bij kinderen en jongeren met autisme

Door Dr. B.E.M. Huskens en dr. R. Didden

Autisme is een pervasieve ontwikkelingsstoornis die het leven van mensen met een dergelijke aandoening (al dan niet samengaan met een verstandelijke handicap) aanzienlijk nadelig kan bepalen. Kinderen en jongeren met autisme laten vaak problemen zien op het gebied van de sociaal-communicatieve ontwikkeling en zelfredzaamheid. Ook komen gedragsproblemen relatief vaak bij hen voor.

Door de aandacht in de media en het surfen op het internet, zijn ouders tegenwoordig meer dan voorheen bekend met de kenmerken van autisme en de gevolgen ervan voor opvoeding en begeleiding. De hulpvraag van ouders aan professionals is hierdoor de laatste jaren veranderd. Ouders stellen gerichte vragen en zijn kritisch over de levering van diensten en de resultaten ervan. Daarom is het nu meer dan ooit belangrijk om als professional op de hoogte te zijn van de laatste ontwikkelingen in de wetenschap en klinische praktijk. Dit boek is hiervoor uitermate geschikt.

In de eerste hoofdstukken wordt ingegaan op de ontwikkelingen binnen de genetica en taakgerelateerde hersenactiviteit van kinderen en jongeren met autisme. Voorts komen de mogelijkheden van (vroegtijdige) diagnostiek van autisme aan bod.

Vervolgens worden verschillende behandelmethoden voor specifieke problemen beschreven, waarbij tevens aandacht wordt besteed aan onderzoek naar de effectiviteit van deze methoden.

De ontwikkeling van de serie

Behandelingsstrategieën en de organisatie van de eraan gekoppelde symposia zijn initiatieven van CURE & CARE development. De serie wil een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van standaarden en strategieën die leiden tot kwaliteits- en efficiëntieverbetering in de (geestelijke) gezondheidszorg.

Ing., 130 pagina's, ISBN 90 313 3790 0, prijs € 21,50

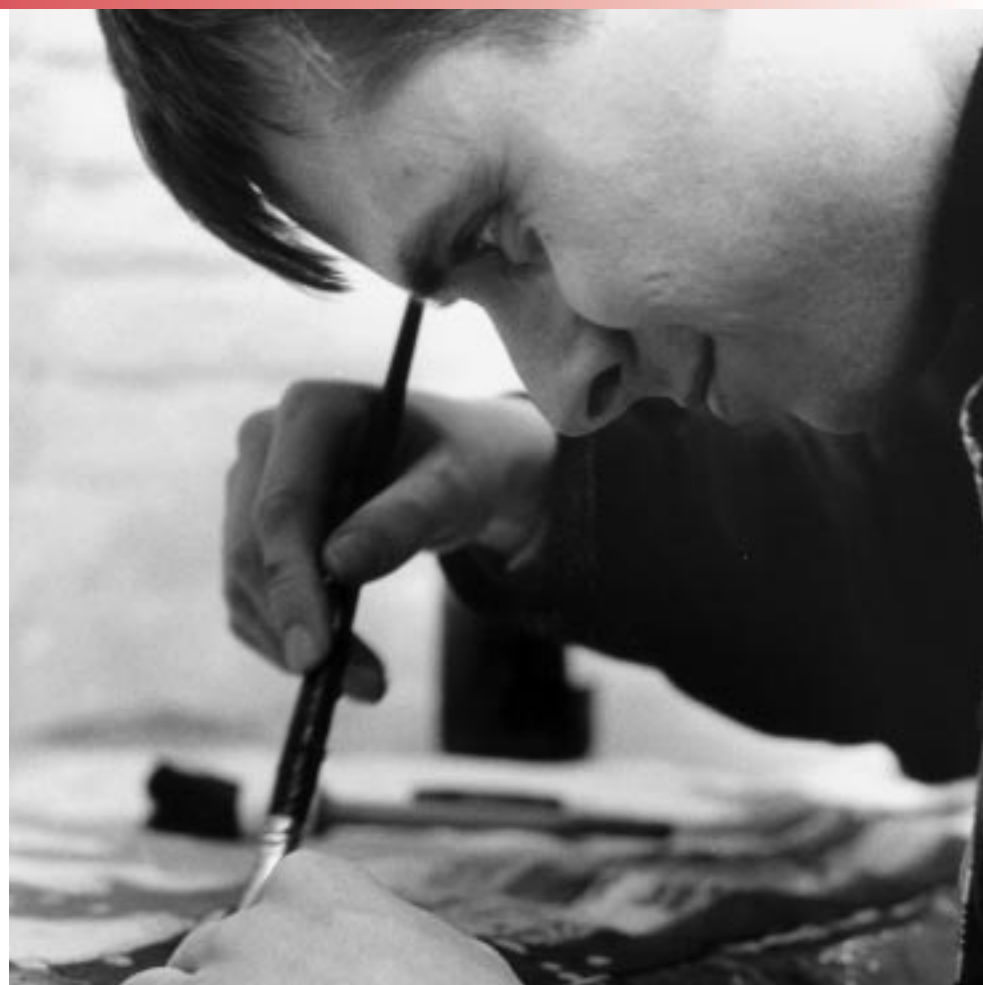
Jaarboek

Ontwikkelingspsychologie, orthopedagogiek en kinderpsychiatrie 2002 / 2003, deel 5

Door A. Vyt, M.A.G. van Aken, J.D. Bosch, R.J. van der Gaag en A.J.J.M. Ruijsenaars

Het jaarboek verschijnt om het jaar en bevat oorspronkelijke overzichtsbijdragen van Nederlandstalige auteurs. Het geeft inzicht in de stand van zaken van onderzoek op internationaal vlak, waarbij ontwikkelingen in Nederland en Vlaanderen speciaal worden belicht. In dit vijfde deel wordt onder meer aandacht geschonken aan erfelijke en biologische bepaaldheid van gedrag, maar ook aan de complexiteit van de ontwikkeling van transactionele processen en dynamische syste-

men, zeker wanneer het niet alleen in de context van de ouder-kind-interactie wordt gezien, maar wel binnen de brede context van de sociale omgeving. Kenmerkend voor het jaarboek is de multidisciplinariteit: zowel vakspecifieke aspecten als vakoverschrijdende thema's worden behandeld. De thema's in het jaarboek zijn vooral bestemd voor wetenschappers en hulpverleners, maar zijn ook relevant voor iedereen die met jeugdgezondheidszorg, jongerenbegeleiding en onderwijs te maken heeft. De bijdragen zijn geschreven in een stijl die ook toegankelijk is voor niet-onderzoekers. Geb., 319 pagina's, ISBN 90 313 3729 3, prijs € 55,00

Inleiding in de pedagogische studie van opvoeding, onderwijs en hulpverlening

Redactie: M.H. van IJendoorn en H. de Frankrijker

Pedagogiek in beeld biedt een kijkje in de wetenschappelijke keuken van de pedagogiek en is daarmee een inleiding in de studie van opvoeding, onderwijs en hulpverlening. Het geeft een helder beeld van enkele belangrijke uitkomsten van pedagogisch onderzoek in Nederland en laat zien hoe die resultaten tot stand zijn gekomen. Daarbij komen de belangrijkste werkvelden aan bod: algemene pedagogiek, gezinspedagogiek, orthopedagogiek, leerproblemen en onderwijspedagogiek. Concrete voorbeelden van onderzoek maken duidelijk wat de pedagogiek heeft gepresteerd en wat in de toekomst van haar verwacht mag worden.

Om de 'studeerbaarheid' van deze inleiding te bevorderen is ieder hoofdstuk voorzien van illustraties en beschrijven de auteurs in tekstblokken een instrument of studie meer in detail. Bovendien zijn aan alle hoofdstukken enkele studievragen en opdrachten toegevoegd. Aan het eind van elk hoofdstuk worden enkele artikelen of boeken aanbevolen voor verdere verdieping in het onderwerp. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met vermelding van enkele relevante websites. Ing., 468 pagina's, ISBN 90 313 3917 2, prijs € 49,50

Wij bouwden eens een dorp

Autobiografie van Carolien Visser

Scorlewald, de oudste gehandicapten-instelling in Noord-Holland, is van oudsher opgezet als een dorpsgemeenschap. De grondleggers waren twee violisten, Norbert en Carolien Visser. Door hun verstandelijk gehandicapte zoon Remko gaven zij hun carrière als violist op en werden zij pioniers in de antroposofische gehandicaptenzorg.

De autobiografie van Carolien Visser (1919) beschrijft haar weg die haar langs het Koninklijk Conservatorium in Den Haag en diverse orkesten leidde tot de muziektherapie. Als moeder van een gehandicapte zoon ontdekte zij de ongekende mogelijkheden van de muziek om mensen in hun ontwikkeling verder te helpen. Als muziektherapeute leerde zij de antroposofische gehandicaptenzorg kennen en ontwikkelde daar een eigen methode. Tegelijkertijd ontwikkelde haar man Norbert steeds meer Choroï-instrumenten, die zij in haar therapeutisch werken kon inzetten.

Haar levensbeschrijving geeft een prachtig tijdsbeeld van de vooroorlogse tijd en de opbouwperiode daarna, alsmede een kijk in het streven naar vernieuwing van het muziekleven. Tussen alle muzikale, therapeutische en gezinsactiviteiten heen weven zich de ontmoetingen met bekende musici als Röntgen en bekende antroposofen als Willem Zeylmans van Emmichoven. In Schoorl legden Carolien en Norbert Visser in 1966 de eerste kiemen voor het dorp Scorlewald, dat na vele hindernissen in 1981 door prinses Juliana werd geopend.

STUDIE- OPEN DAGEN EN SYMPOSIA

• Professioneel omgaan met klachten

Op 11 februari 2003 vindt deze landelijke studie- en informatiedag (herhaald wegens grote belangstelling) plaats in de Jaarbeurs te Utrecht. Behandeld worden o.a. opvang, bemiddeling, behandeling en aansprakelijkheid.

Voor meer informatie en opgave:

Medilex, tel. 030 69 33 887, e-mail: info@medilex.nl

• Studiedag over gebruik van video

Deze dag vindt plaats op 6 februari. Video hometraining en video interactiebegeleiding.

Effatha Guyot, tel. 079 32 94 645,

e-mail: j.vander.giessen@effathaguyot.nl

• Omgaan met vragen over seksueel misbruik

Ee zevendaagse cursus in Utrecht voor gedragswetenschappers in de zorg- en dienstverlening aan mensen met een verstandelijke handicap. Data: 5 en 19 februari, 12 maart, 2 en 23 april, 14 mei en 28 mei.

Prijs: NGBZ-leden € 1418,75 en niet-leden € 1565,75.

Organisatie: NGBZ en NIZW.

Informatie: NIZW/Cursus- en congresbureau,

tel. 030 23 06 410, e-mail: cursus@nizw.nl

• Schaatsevenement voor mensen met een verstandelijke beperking

Op 15 maart in Leiden, IJssportvereniging Leiden,

tel. 071 52 31 589, internet:

www.uio.no/-ericps/schaatsen

• Jonge risico-kinderen

Deze studiedag vindt op 16 februari plaats. De dag is bedoeld voor begeleiders, leerkrachten en andere betrokkenen, onder het motto: een ander weet nooit helemaal hoe je bent.

In de Reehorst in Ede.

Fontys OSO, tel. 0877 87 90 75,

e-mail: j.vanbalkom@fontys.nl

• Professioneel handelen bij verlies en rouw

Dit congres vindt plaats op 18 februari in de Meervaart in Amsterdam.

B.E.S. congressen, tel. 0485 38 41 42,

internet: www.bescongressen.nl